

Брояковський Олександр

(Кіровоград, Україна)

**АКАДЕМІЧНИЙ СЕМІНАР В.Б. АНТОНОВИЧА
Й ПІДГОТОВКА КАДРІВ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ ХІХ СТОЛІТТЯ**

Розглядається педагогічна система використання університетського семінару з історії професора В.Б. Антоновича для підготовки кадрів української наукової інтелігенції.

Ключові слова: *В.Б. Антонович, історія педагогіки, національна освіта, академічний семінар, інтелігенція.*

Рассматривается педагогическая система использования университетского семинара по истории профессора В.Б. Антоновича для подготовки кадров украинской научной интеллигенции.

Ключевые слова: *В.Б. Антонович, история педагогики, национальное образование, академический семинар, интеллигенция.*

The pedagogical system of the using the university seminar of History by professor V.B. Antonovich for training personnel of Ukrainian scientific intelligentsia has been examined.

Key words: *V.B. Antonovich, history of pedagogic, national community, academic seminar, intelligentsia.*

Постановка проблеми. Розвиток педагогічної науки, зокрема, історії педагогіки України на сучасному етапі характеризується пошуком нових та удосконаленням вже існуючих напрямів дослідження. Вивчення історії вітчизняної освіти неможливе без визначення внеску окремих видатних особистостей у процес, що вимагає глибокого осмислення їх ролі у формуванні педагогічних концепцій, застосування виховних методів в освітянській діяльності. Подібні дослідження мають охоплювати творчість освітян різних епох, наукових шкіл та напрямів. Без детального вивчення усього спектру їх педагогічної діяльності неможливе створення узагальнюючих, систематичних праць з історії вітчизняної педагогіки.

Серед визначних особистостей, діяльність і педагогічна спадщина яких

потребує особливої уваги, – постать Володимира Боніфатійовича Антоновича (1834 – 1908), історика, громадського діяча, ідеолога національно-культурного відродження України другої половини XIX – поч. XX ст. Саме він є одним з основоположників української національної вищої освіти, фундатором Київської наукової школи, з осередку якої вийшли: М.С. Грушевський, О.І. Левицький, В.М. Доманицький, О.С. Грушевський, В.Ю. Данилевич, М.П. Дашкевич і ряд інших видатних діячів вітчизняної культури й освіти.

Незважаючи на знаковість організаційної праці В.Б. Антоновича у сфері підготовки національних кадрів української інтелігенції, форми й методи його педагогічної системи окреслені прелімінарно і не стали об'єктом спеціальних досліджень [3; 7; 11; 12]. Відповідно, *мета* даної статті полягає у висвітленні професорсько-академічної діяльності професора Володимира Антоновича в Київському університеті Св. Володимира, яку він здійснював під час проведення семінарських занять з курсу вітчизняної історії, переслідуючи конкретну мету – виховання кадрів патріотично налаштованої української національної інтелігенції.

Антонович розпочав свою викладацьку діяльність в Київському університеті у квітні 1870 року, коли Рада університету на таємному голосуванні обрала його на посаду доцента російської історії [11: 423]. З вересня 1870 року він розпочинає регулярно читати лекції з різнопланових курсів, що були атрибутами обов'язкової університетської програми в навчальних закладах російської імперії [7: 86]. Окрім лекційних курсів, Антонович також вів в університеті історичний семінар. Потрібно зауважити, що ця форма навчання лише починала пробивати собі дорогу в системі університетського викладання тогочасної Росії. Започаткована класиком європейської історичної науки Л. фон Ранке в Берлінському університеті (1834 р.), форма семінарського навчання була перенесена на східнослов'янський ґрунт М. Іванишевим і використовувалась ним на юридичному факультеті Київського університету 50-х років XIX століття для вивчення пам'яток давнього права. Згодом так звані просемінарії розпочав

використовувати професор економіки Н. Бунге. На історико-філологічному відділенні семінари спорадично проводив В. Шульгін, професор загальної історії. У пореформений період у зв'язку з відвертою орієнтацією міністра освіти Росії Д. Толстого на прусську систему навчання в російських університетах семінари перетворюються в атрибути широкого впровадження. Для піднесення їх ролі на сторінках офіційного “Журналу Міністерства народного образования” була поміщена стаття одного з найбільш впливових німецьких істориків того часу, фундатора малогерманської історичної школи, професора Берлінського університету Йогана Дройзена, в якій він показав роль семінару для підготовки молодих науковців. На думку Дройзена, “метою практичних занять студентів в університеті є формування навиків самостійної праці, оволодіння методами дослідження історії, оскільки методи – це важіль в галузі науки, в той час як окремі знання – це маса, яку вони приводять в рух” [12: 126]. Головне науково-методичне правило проведення семінарів з історії полягало, згідно канонів, розроблених Л. Ранке, і доповнень малогерманської історичної школи, в поступовому переході від самостійної критичної роботи з першоджерелами до реконструкції історичних подій і на основі історичної індукції здійснення синтезу зібраних історичних свідчень. Кінцевим результатом процесу мало стати написання наукових праць по проблемах з метою завершальної розробки концепції національної германської історії. Родоначальник семінарської форми навчання в європейських університетах Л. Ранке висунув також думку, що кожний професор історії повинен будувати тематику проведення семінарів у відповідності зі своїми науковими інтересами. Таким чином, запропонована німецькими істориками система університетського навчання означала довільний вибір тематики занять, форми викладу матеріалу, практику обговорення, але, з іншого боку, вона не узгоджувалася з лекційною тематикою та не відзначалася систематичністю у проведенні занять. Саме через те, що німецька система організації семінарів характеризувалась свободою вибору теми і обговорення, вона не особливо віталась з боку влади, яка боялася політичної пропаганди з боку ліберальної

професури в Росії. Тому міністерство освіти вирішило уніфікувати модель їх проведення, що сильно зашкодило їх науковому рівню, оскільки такий підхід неминуче вів до формалізації навчального процесу.

Антонович у повній мірі оцінив можливість ефективного використання академічного семінару для залучення найкраще підготовленої молоді для розробки місцевої історії. З підготовчих викладацьких записів Антоновича видно, що перші семінари були введені в практику з 1871 року і стали надалі постійною системою проведення навчання. Але форма їх використання видозмінювалась у залежності від тієї мети, яку історик вбачав як провідну в системі розробки української історії і еволюції історичної науки тогочасної Росії. Відомо, що перші семінари Антонович проводив виключно у формі вивчення маловідомих, переважно іноземного походження джерел з історії “Юго-Западной России”, з акцентом на евристично-пошукову діяльність своїх слухачів. Такий стиль роботи був йому добре знайомий, оскільки, ще до заняття університетської кафедри, Антонович у ранзі редактора видань Київської археографічної комісії, залучав студентів історико-філологічного відділення для роботи в архіві. Ще в 1868 році він апробував головні принципи співпраці з перспективною для діяльності в науковому полі молоддю, спільно з студентом М. Козловським, підготувавши для публікації в “Университетских известиях” документальну збірку “Грамоты великих князей Литовских с 1390 по 1659 гг.”.

Сама організація академічного семінару Антоновичем була поставлена в руслі німецької класичної традиції Л. Ранке та його школи. Він вміло розширював пізнання слухачів, старався піднести їх цікавість до науки, привчав до самостійної праці і критичного відношення до джерел. При чому, за спогадами Данилевича, Антонович намагався дати студентам щонайбільше ініціативи: вони самостійно читали, перекладали і розбирали пам'ятки. Антонович виправляв помилки студентів, доповнював зроблений коментар, причому “пояснення були настільки широкі, що аудиторія отримувала багатий запас відомостей по давній руській історії” [6: 389]. За таким же педагогічно-навчальним сценарієм велись заняття з історії “Юго-Западной России”. Різниця

полягала лише в тому, що використовувались козацькі літописи та широко залучався актовий матеріал, опублікований в “Архивах Юго-Западной России”.

Особливо суттєве значення Антонович надавав вивченню джерел іноземного походження, маловідомих широкому загалу дослідників історії. Перекладом і дослідженням Антонович прагнув не лише виробити вміння аналізувати письмові свідчення, але і розширити сам комплекс джерел, насамперед з української історії. При цьому він дуже вміло керував цим процесом, оскільки вже в час перших семінарів окреслив ті теми і джерела, які мають бути опрацьовані в рамках університетського навчання.

Ознайомившись з науковими можливостями своїх учнів, Антонович найкраще підготовленим студентам пропонував скласти реферат по одній з наукових проблем. Причому, запропоновані ним теми давали можливість попрацювати самостійно, так як вони стосувались питань, слабо розроблених тогочасною наукою. Тому кожний з вихованців Антоновича міг проявити ініціативу, оскільки, взявши тему реферату, не міг за браком критичних праць вдатися до простої компіляції і змушений був працювати виключно самостійно.

Теми рефератів Антонович ніколи не ставив широко, як правило, вони стосувались лише осібного джерела. Цим самим він хотів привчити майбутніх науковців цінувати історичну пам'ятку, привчити до скрупульозного аналізу, позбавити верхоглядства і, головне, переконати, що розробка історії – це копітка та систематична праця, яка вимагає не лише знань, але і великих зусиль та належної фахової підготовки. Використання джерел іноземного походження вимагали також від студентів-істориків поглибленого знання іноземних мов, без чого науковець неминуче був би детермінований постановкою проблем лише локального історичного змісту.

Окрім друкованих джерел іноземного походження, Антонович дуже високо цінував виробіток уміння опрацьовувати актовий матеріал. Тому в рамках семінарів він традиційно знайомив своїх вихованців із складом і змістом актових книг Київського Центрального Архіву та завжди пропонував бажаним спробувати себе на цьому дуже корисному для науки, але

малопривабливому для науковця полі історичної праці. В останньому випадку Антонович не обмежувався лише аудиторними заняттями, але і проводив заняття безпосередньо в приміщенні Київського Архіву, залучаючи до процесу навчання своїх перших вихованців, як, наприклад, відомого згодом архівіста І. Каманіна.

Сама по собі праця над джерелами перетворила б семінар у звичайне рутинне академічне навчання, якби не якісно новий метод, впроваджений Антоновичем у формі підготовки рефератів, які не лише читалися, але і детально обговорювались всіма студентами. Досить часто він роздавав однакові теми, але вимагав їхнього розгляду під різним науковим кутом, тому не дивно, що згодом окремі проблеми української історії розроблялись водночас кількома учнями Антоновича.

Обговорення теми в рамках семінару завжди закінчувалось виступом Антоновича, який давав загальну оцінку проведеної роботи. При чому досить часто він доповнював інформаційно зміст проблеми, а в окремих випадках навіть читав додаткові лекції. За спогадами В. Данилевича, коли при підготовці рефератів виявились поверхові знання з допоміжних історичних дисциплін, Антонович прочитав цілий курс сфрагістики, геральдики і палеографії [6: 389].

Завершальною формою проведення академічного семінару була публікація найбільш важливих з наукового погляду студентських рефератів. На першому етапі викладацької діяльності Антоновича виключна більшість з них мала відношення до джерел іноземного походження з української історії. У результаті на сторінках “Университетские записок” та осібних випусках “Сочинений студентов университета Св. Владимира” з’явилась низка перекладів зі вступними джерелознавчими оглядами учнів Антоновича.

Деякі джерелознавчі студії, що вийшли із семінару Антоновича, була настільки науково добре поставлені, що їх автори удостоювались в університеті золотих медалей за кращі твори з історії. Як приклад можна вказати на “Этнографию Руси по Адаму Бременскому” представника старшої генерації учнів Антоновича В. Ляскоронського, удостоєного такої нагороди в 1883 році

[6: 392].

Потрібно підкреслити, що вироблений Антоновичем у рамках академічного семінару в слухачів нахил до документалізму і вивчення першоджерел проявлявся і по закінченні ними університету. Як правило, вони продовжували подальшу розробку запропонованої Антоновичем в роки їх студентського навчання теми. Так з'явилося “Топографическое описание Черниговского наместничества Шафонского” Н. Стороженка, публікації з арабських джерел П. Голубовського та ряд інших досліджень.

Окремі з учнів Антоновича розвинули прищеплений в рамках семінару нахил до вивчення актових матеріалів і після закінчення університету опублікували низку цінних для так званої української “побутової історії” матеріалів. У цьому плані показовими є публікації І. Каманіна “Сборник материалов извлеченных из Киевского Центрального Архива” і “Материалы Киевской городской общины”.

У тих випадках, коли мова йшла про особливо обдарованих вихованців, Антонович уже на початку 70-х років допускав можливість синтезу по окремих епізодах української історії. У таких випадках тематичні реферати в рамках семінарських занять поступово удосконалювались і перетворювались у серйозні наукові дослідження. Першою працею такого роду, яка водночас розпочала знамениту серію “обласних досліджень” давньоруської історії, стало “Княжение Даниила Галицкого по русским и иностранным источникам” М. Дашкевича, одного з найяскравіших учнів старшої генерації Антоновича, вперше з числа його вихованців отримавшого за свій твір золоту медаль в 1873 році [6: 1].

Наступного року з не менш блискучим дослідженням у галузі малознайомої для того часу соціальної історії виступив інший учень Антоновича О. Левицький. Його об'ємний “Очерк внутренней истории Малороссии второй половины XVII в.”, опублікований в “Университетских известиях” за 1874 рік, привернув увагу провідних істориків тогочасної Росії, у тому числі М. Костомарова, який зазначив новизну джерельної бази і глибину

наукового осмислення проблеми. Лише та обставина, що між кафедрами історико-філологічного відділення університету було вироблено правило черговості у виборі тем для медальних робіт, позбавило студію О. Левицького вищої для студентів університету нагороди [8: 3 зв.].

Бували випадки, коли вибрані в рамках академічного семінару Антоновича теми оброблялися досить тривалий проміжок часу і виходили як осібні дослідження або захищались як кандидатські дисертації. Така участь характерна для праці П. Іванова “Исторические судьбы Волынской земли с древнейших времен до конца XV ст.”, опублікованої вже в роки його викладацької діяльності в Новоросійському університеті. Подібна ситуація трапилась і з представником молодшої генерації учнів Антоновича О. Грушевським, перша частина дослідження якого під назвою “Очерк истории Турово-Линского княжества XI–XIII в.” вийшла через два роки після закінчення університету, а друга з історії Пінського Полісся XV–XVII ст. була оприлюднена лише в 1903 році.

Окремі з учнів Антоновича продовжували розробку проблеми “областної” історії навіть у ранзі докторських дисертацій, тобто займалися розробкою визначеної ще в рамках університетського семінару теми. Показовим у даному випадку є приклад П. Голубовського, який обробив проблему, дуже наближену до тематичного діапазону студентських досліджень. У 1884 році він опублікував у ранзі магістерського дослідження “Историю Южно-русских степей IX–XII вв.”, що розширила географічні межі давньоруської історії, а згодом в 1895 році “Историю Смоленской земли”, яка склала вже його докторську дисертацію. Подібна ситуація трапилась також з В. Ляскоронським, який історією Переяславської землі започаткував низку досліджень з історії українського Лівобережжя [10: 2].

Вже сам перелік тематики досліджень показує, що Антонович прагнув охопити студіями своїх учнів не лише магістральну, але і периферійну сторону давньоруської історії, пов’язану з вивченням окремих земель, переважно до XIV ст., коли вони опинились у складі Великого князівства Литовського. На

думку О. Багалія, “теми Антонович давав не випадкові, а щоб на підставі них у цілокупності систематично було розроблено всю “обласну добу” Київської Русі. Тому ці праці корисні не лише для історії України, але і Білорусії та навіть Росії [4:139].

Таких же висновків доходить і М. Грушевський, який стверджує, що “Антонович проводив послідовно програму регіонального дослідження історії, хоча своїм учням ніякої детальної схеми і не нав’язував”. Єдине, в чому Антонович особливо старався, так це допомогти в публікації, оскільки він слушно вважав, що молода людина, відчувши смак надрукованої праці, не перестане писати для друку і буде працювати в руслі теми по історії рідної йому землі.

Таким чином, здійснений огляд академічної діяльності Володимира Антоновича в Київському університеті 70 – 80-х років XIX століття засвідчує наявність певної педагогічної системи, сутність якої зводилась до підбору й подальшої підготовки національно свідомих кадрів української інтелігенції. Вперше апробований з цією метою академічний семінар виявився ефективною формою реалізації проекту і привів до створення наукової історичної школи. Подальша розробка проблеми може не лише поглибити розуміння характеру інституціоналізації освіти в Україні, але й по-новому інтерпретувати непересічну роль В.Б. Антоновича в цьому процесі.

Література

1. Багалій Д.І. Автобіографія / Д.І. Багалій. – К.1927. – 139 с.
2. Багалій Д.І. Матеріали до біографії В.Б. Антоновича / Д.І. Багалій. – К., 1929. – С. 5–14.
3. Василюк О. До педагогічної діяльності Володимира Антоновича (приватні виклади) / О. Василюк // Третя академія пам’яті професора В.Б. Антоновича. – К., 1996. – С. 90–101.
4. Грушевський М.С. Володимир Антонович. Основні ідеї його творчості і діяльності / М.С. Грушевський // Записки Українського Наукового

- Товариства в Києві. – 1908. – Кн. 3. – С. 5–14.
5. Данилевич В. В.Б. Антонович как профессор / В. Данилевич // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах. – К.: Заповіт, 1997. – Т. 1. – С. 386–390.
 6. Дашкевич М.П. Автобіографія / М.П. Дашкевич. – Інститут рукописів. Національна бібліотека України НАН України ім. В. Вернадського (Далі ІР НБУВ). – Ф. 65. – Спр. 120. – Арк. 1.
 7. Кіян О. Володимир Антонович / О. Кіян // Історія України в особах ХІХ – ХХ ст. – К.: Вид. “Україна”, 1995. – С. 85–91.
 8. Левицький О.І. Листи В.Ю. Данилевичу / О.І. Левицький // ІР НБУВ. – Ф. 29. – Спр. 1180–1181. – Арк. 1–4.
 9. Ляскоронський В.Г. Спогади за Володимира Боніфатійовича Антоновича як професора / В.Г. Ляскоронський // Син України. – К.: Заповіт, 1997. – Т. 1. – С. 391–398.
 10. Ляскоронський В.Г. Автобіографія: краткое curriculum vitae проф. В.Г. Ляскоронського / В.Г. Ляскоронський // ІР НБУВ. – Ф. 90. – Спр. 1. – Арк. 1–5.
 11. Побірченко Н.С. Антонович В.Б. / Н.С. Побірченко // Українська педагогіка в персоналіях. За ред. О.В. Сухомлинської. – Кн. 1. – К.: Либідь, 2005. – С. 421–432.
 12. Ульяновський В., Короткий В. Володимир Антонович: образ на тлі епохи / В. Ульяновський, В. Короткий. – К.: ТОВ “Міжнародна фінансова агенція”, 1997. – 218 с.

Відомості про автора

***Брояковський Олександр Вікторович** – пошукувач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.*